

* RECENZE *

Dvě nové práce o starých Slovanech¹

Pukanec, M.: Etymologický nákres slovanského sveta bohov a démonov (náboženstva a morálky Slovanov). Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Nitra 2013, 148 stran, ISBN 978-80-558-0280-0.

Pukanec, M.: Svätoplukovo kniežatstvo a stará slovenčina. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Nitra 2013, 116 stran, ISBN 978-80-558-0363-0.

V loňském roce vyšly v Nitře dvě útlé knihy Martina Pukance zabývající se vybraným problémem nejstaršího světa Slovanů. V prvním případě se jedná o téma staré slovanské religiozity, v druhém o otázku konstituování slovenštiny z pozdní praslovanštiny v kontextu historického vývoje slovenského území. V obou případech leží vymezený předmět zkoumání v oblasti zájmu hned několika věd (jazykověda, historie, archeologie, religionistika), což pro badatele přináší tradiční rizika i výzvy (nutnost orientovat se ve více oborech, vypořádání se s případnou nekompatibilitou dílčích výsledků dosažených jednotlivými obory, atp.). Autor se snaží držet především jazykovědy a ukazovat, jaké možnosti a meze tento obor v řešení nastolených otázek má. V obou knihách přichází také s novými, originálními výkladovými rámci.

Hlavní myšlenkou první knihy je, že staří Slované mohli mít jiné pojetí morálky, tj. rozlišování dobra a zla, než jaké dnes máme my. Autor předpokládá, že u Slovanů existovalo dvojí pojetí dobra: podle jednoho se za nejvyšší dobro považovaly záležitosti vojenské, podle druhého naopak záležitosti mírové. Tento rozdíl se přitom vyjevoval třídně: dobro spojené s válčením se týkalo vládnoucích společenských vrstev (kníže a jeho družina), naopak dobro spojené s mírem a plodností se týkalo nižších vrstev zajišťujících hospodářskou produkci (zemědělství). Tomu odpovídá rozdělení slovanských božstev na dvě různé skupiny: bohové jsou vojenská božstva, zatímco démoni božstva nevojenská. Do první skupiny řadí autor tato jména slovanských bohů: *Perunъ*, *Chrvъ*, *Dažbogъ*, *Stribogъ*, *Simarogъ* a *Mokošъ*. Do druhé skupiny potom patří *Velsъ* a *Svarogъ*. Ve prospěch své teze argumentuje autor jednak vnějšími paralelami, jednak vnitřním rozбором východoslovanských písemných pramenů, etymologickými výklady jednotlivých teoným a také sledováním sémantických posunů řady slovanských slov spojených s morálkou. Vnější paralelou je především skutečnost, že nastíněnou dualitu božstev nacházíme také u východních a západních sousedů Slovanů, tj. u árijských kmenů (protiklad děvů a asurů

¹ Příspěvek vznikl za podpory grantu Grantové agentury České republiky č. 13-17435S *Etymologický slovník jazyka staroslověnského: završení generačního projektu.*

u Indů a protiklad ahurů a daēvů u Íránců) a u Germánů (protiklad asů a vanů); druhou, obecnější paralelou je diskuse nad možnou etymologickou souvislostí lat. *bonus* ‚dobrý‘ a *bellum* ‚válka‘: nevojenský význam ‚dobrý‘ u adjektiva se mohl vyvinout ze staršího vojenského ‚odvážný, vynikající‘. Vlastní zařazení jednotlivých slovanských božstev do jedné či druhé skupiny činí autor na základě interpretace historických pramenů, v nichž jsou jednotlivá jména doložena. Jedná se o několik pasáží z různých redakcí *Povesti vremennych let* (především výčet bohů panteónu knížete Vladimíra v Kyjevě v Lavrentijském rukopise, dále pak také pasáže z několika rusko-byzantských smluv (z roku 907, 945, 971), v nichž se přísahá na jednotlivá božstva) a také ze *Slova o pluku Igorově*. Pokud jde o samotné výklady etymologické, je třeba vyzdvihnout střízlivost a uměřenost autorova přístupu. Rozhodně nelze říci, že by se autor přiklonil vždy k takovému už dříve navrženému výkladu daného teonyma, který by dobře zapadal do autorova obecného schématu rozdělení na božstva válečná a neválečná (například autorem přijatá etymologie teonyma *Chьrsъ* jakožto výpůjčky z perského *xuršēt* ‚žhnoucí, pálicí slunce‘ na zařazení mezi válečná božstva nijak nutně neukazuje). Zdá se, že hlavním argumentem autorovi nakonec zůstávají interpretace pasáží z historických pramenů. Hlavním přínosem etymologických výkladů je však nová etymologie teonyma *Simarьglъ*, které je podle autora přejatím z íránského *Simurgh*, což je jméno gryfa, okřídleného mýtického zvířete. Pokud jde konečně o sémantické posuny v praslovanském lexiku, autor uvádí téměř třicet slov, u nichž lze sledovat různý sémantický vývoj do jednotlivých slovanských jazyků, odrážející kladné či záporné hodnocení a svědčící o původně jině morálce starých Slovanů (např. praslovanské *dobrъ* znamenalo zřejmě původně ‚odvážný‘, teprve sekundárně je doložen ve staroslověnské výštině význam ‚milý, vlídný, laskavý‘; podobně praslovanské *svętsъ* znamenalo původně ‚slavný, mocný‘, teprve sekundárně vznikl ve staroslověnské výštině význam ‚svatý‘; naopak pejorizace je vidět například u praslovanského *krępъ* ‚silný‘, dávajícího pak slovenské *krepy* ‚nedůvtipný, přihlouplý‘ apod.). I když se v knize programově jedná pouze o nástin vymezení problematiky, přece jen je škoda, že autor nepřihlédl k některým novějším pracím k vymezenému tématu. Po teoretické stránce by bylo vhodné zaujmout stanovisko především k monografii Moszyńského (Moszyński, L., *Die vorchristliche Religion der Slaven im Lichte der slavischen Sprachwissenschaft*, Böhlau Verlag: Köln – Weimar – Wien 1992) jako díla snad nejradiálněji odmítajícího existenci praslovanské mytologie a zpochybňujícího také větší míru vnějších (zejména íránských) vlivů na slovanskou religiózní sféru (autor tuto knihu sice cituje, ale jen velmi okrajově). Po empirické stránce týkající se vlastních etymologických výkladů zase autor zůstává víceméně na úrovni tlumočení a hodnocení (byť velmi zajímavého!) různých výkladů jednotlivých slovanských slov, jak je zaznamenávají „velké“ slovanské etymologické slovníky (*Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond*, Moskva 1974–; *Słownik prasłowiański*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974–). Nereflektuje tak řadu novějších dílčích pokusů o etymologický výklad či zjištění paralely v jiných jazycích (srov. třeba Blažek, V., *Celto-Slavic Parallels in Mythology and Sacral Lexicon*. In: *Parallels between Celtic and Slavic. Proceedings of the First International Colloquium of Societas Celto-Slavica held at the University of Ulster* (Coleraine, June 2005), Coleraine 2006, 75–85).

Druhá kniha přináší jako hlavní téma zformování slovenštiny jako samostatného slovanského jazyka. Hlavní autorovou myšlenkou zde je, že v době existence velkomoravské říše probíhal na jejím území proces koineizace, tedy formování nadnářečního slovanského

útvary, tzv. nitranské či velkomoravské koiné. Mělo se tak dít interakcí starých, pozdně-praslovanských dialektů. Autor zde vychází z modelu koineizace představeného Siegelem (Siegel, J., Koinés and koineization, *Language in Society* 14, 1985, 357–378), v němž se rozlišují 4 stadia formování koiné. Ta lze podle Pukanec předpokládat i ve slovanském jazyce jednotlivých vývojových fází velkomoravské říše: 1) vláda Mojmirá I. (833–846): předkoiné (existuje konkurence různých forem z různých útvarů – míšení a počátek vyrovnávání), 2) vláda Rastislavova (846–870): ustálená koiné (ustavují se nové normy, vzniká kompromis – vyrovnávání), 3) vláda Svatoplukova (871–894): rozšířená koiné (koiné se stává standardem, zvyšuje se její funkční i teritoriální rozpětí), 4) vláda Mojmirá II. (894–907): zdomácněná koiné (koiné je rodným jazykem některých mluvčích, vznikají v ní inovace cizí původním přispívajícím dialektům). Koineizační procesy se podle autora odehrávaly na rozhraní mezi původním západoslovanským a původním jihoslovanským nářečným makroareálem. Pro existenci těchto procesů mohou svědčit následující, spíše jen nepřímá jazyková fakta: 1) Hranice mezi dnešním západoslovanským a středoslovanským nářečným areálem procházející přímo Nitrou. Protože ta byla zřejmě za Velké Moravy důležitým centrem, snad přímo Svatoplukovým sídlem, lze ji předpokládat také jako centrum konstituování nového nadnářečního celku. Dnešní západoslovanské a středoslovanské dialekty jsou tak zřejmě až výsledkem jeho rozpadu, nikoli přímým pokračováním starých, předvelkomoravských praslovanských dialektů. 2) Rozšíření jihoslovanských prvků daleko na západ od Nitry, tedy nejen na území pozdějších západoslovanských dialektů, ale i na Moravu, do Čech a dokonce do Dolní Lužice. Jedná se o doklady na $l < *dl$, $*tl$ (západoslovanské *Selce*, staročeské *svietilo* aj.) a raT - místo očekávaného roT - (české *Rasochy*, *racohejl* aj.). Jejich doložení je přítom vždy z oblasti rozsahu Svatoplukovy říše, nikoli mimo ni, tyto formy se tam tak mohly rozšířit během Svatoplukovy mocenské expanze. 3) Moravské (moravsko-panonské) prvky v staroslověnských textech (e za $*tj$ a $*kt$, z za $*dj$ apod.). Tyto mohou být chápány jako svědectví o tom, že staroslověnská produkce byla ovlivněna nějakou starší literární tradicí, tedy nějakým předcházejícím, snad nadnářečním kulturním standardem. Celkově pak autor načrtává vývoj slovenštiny ve 3 obdobích, přičemž svou koineizační teorii nakonec zajímavě smiřuje s tradiční Krajčovičovou migračně-integrační teorií i vlastní (v recenzované práci rovněž představenou) teorií kmenovou. V syntéze pak vývoj vypadá takto: 1) raně integrační období (6. století – 833), 2) koineizace (833–907), 3) konstitutivní období (907–1110). Za největší přínos této knihy považujeme to, že tematizuje důležitost nářečního kontaktu při formování jazyků, skutečnost, která byla sice rozpoznána již dávno (představuje například důležitou komponentu vlnové teorie, srov. Schmidt, J., *Die verwandtschaftsverhältnisse der indogermanschen sprachen*, Weimar, 27–28), ale na kterou řada vyznavačů tradiční rodokmenové teorie pohříchu zapomíná (sám Pukanec naopak výstižně formuluje, že „Genetické stromy jazykov sú len geometrickými pomôckami, nie odrazom historickej skutočnosti“ (s. 61)). Koineizaci lze potom považovat za specifický druh nářečního kontaktu, při kterém dochází k míšení a vyrovnávání prvků z různých variet za specifických sociolingvistických podmínek, v relativně krátkém čase několika generací (podrobněji k praslovánštině jako koiné viz Boček, V., *Praslovánština a jazykový kontakt*, Praha 2014, 51–104).

Pokud bychom autorovi nutně chtěli něco vytknout, upozornili bychom na dva, z hlediska hlavní argumentace jen okrajové momenty – jeden teoretický a jeden empirický. Pokud jde o první aspekt, v úvodu autor snad až přehnaně označuje terminologické problémy za pseudoproblémy. Myslíme, že mnohdy jsou výběr a zdůvodnění terminologie

velmi důležité, často právě proto, aby nebyla zavádějící. V některých vývojových fázích dané disciplíny se jeví jako příhodnější předložit terminologii více popisnou (slovotvorně průhlednou), jindy naopak více značkovou (novou, nezátíženou staršími pojetími jevu, atp.). Problémem v terminologických třenicích spíše bývá absence definic v konkrétních pracích či neobeznámenost s nimi u kritiků těchto prací. Pokud jde o druhý aspekt, některé autorovy výklady materiálu nejsou zcela přesné. Tak například tomu není tak, že v jsl. přípích jako *Labin* (< lat. *Albona*), *Skradin* (< lat. *Skardona*) a jinde „slovanská přípona *-inъ* substituuje v chorvátskom prostředí neslovanskú príponu *-ona*“ (s. 70). Ve skutečnosti se ve slovanských tvarech nejedná o substituci celé přípony, ale o výsledek přímého fonologického vývoje původního slovanského reflexu za hlásku románského zdroje: lat. *ō* > rom. *o* > *ō* > *ū* > psl. *ū* > y > jsl. *i* (srov. Holzer, G., *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*, Frankfurt am Main 2007, 35, 37n, 39n, 58, 74).

Obě recenzované knihy lze vnímat jako revizionistické v tom smyslu, že se v nich nabízí určitá alternativa k dosavadním tradičním výkladům pojednávaných problémů. Jen další, zpřesňující analýzy v duchu představených názorů ukáží, zda se jedná o cestu správným směrem či nikoliv.

Vít Boček

Dvě knihy o slangu

Kalita, I.: Obrysy a tvary nespisovnosti: ruština vs. čeština. Komparativní pohled. Ruský slang v procesu vývoje. Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, 194 str., ISBN 978-80-7414-427-1.

Калита, И. В.: Стилистические трансформации русских субстандартов, или книга о сленге. Изд. Дикси Пресс, Москва 2013, 234 str., ISBN 978-5-905490-15-6.

V rámci knižních monografií, jejichž vydání bylo umožněno finanční podporou Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, vyšly dvě publikace o ruském slangu. Jejich autorkou je Inna Kalita, pracovnice katedry bohemistiky (oddělení slavistiky, obchodní ruština) PF, která této problematice věnuje soustavnou pozornost v časopiseckých statích, příspěvech na konferencích, sběrem materiálu k slovníku ruského slangu (již připraveného k vydání) a nyní tedy monograficky. Obě knihy vyšly v rozmezí dvou let, první česky se zaměřením na komparativní pohled – ruština versus čeština, druhá, vydaná v Moskvě v nakladatelství Dixi-Press, je věnována stylistickým transformacím ruských substandardních útvarů. Protože jde o problematiku blízkou a druhá kniha vychází, jak uvádí sama autorka, z teoretických předpokladů podrobněji rozpracovaných v první publikaci, chceme oběma monografiím věnovat pozornost společně a zamyslet se nad jejich přínosem pro lingvistickou teorii i jazykovou praxi (to druhé především pro českého studenta ruštiny a další zájemce).

Předmětem zájmu v první knize je (řečeno slovy úvodní anotace) „komparativní pohled na rozvoj nespisovného lexika dvou slovanských jazyků – češtiny a ruštiny. Autorka nabízí nový přístup k diferenciaci základních pojmů nekonvenční slovní zásoby: slangu, žargonu a argotu. Použité sociolingvistické a lingvokulturologické přístupy znázorňují